Antal Árpád

Egy Vörösmarty-portré és „környéke”

(*A portré – rendhagyó előzménnyel*) 1952 legelején a romániai magyar diák, tanár és más betűkedvelő kézbe vehetett egy kis formátumú, 157 lap terjedelmű könyvecskét, benne Vörösmarty Mihály költeményeivel, Gaál Gábor válogatásában, bevezetőjével és jegyzeteivel.¹ Az impresszum szerint ugyanő szerkeszti a Haladó Hagyományok nevet viselő sorozatot, melynek szóban forgó munka a harmadik kötete. De mit is rejt az ígéretes címet viselő kötet? Felesleges és aligha elegáns eljárás lenne részemről manapság, ha a majd félszáz lap terjedelmű *Előszó* részletes boncolgatásába kezdenék, szöveg szerint is kimutatva az épp akkor triumfáló zsdanovi doktrina szellemnyomorító tételeit. Olyanokat például, hogy minden műalkotás az osztályharc megnyilvánulása, s hogy ezen az alapon íróinkat, még a leg-rangosabb klasszikusokat is mérlegre kell tenni, kimutatván eszmei-művészi eltéréseiket, „árulásaikat” s egyéb bűneiket, jobbik esetben mindegyre kiütköző osztálykorlátaikat, melyeket a legjobbaknak valahogy mégis sikerül meghaladniuk, így például magának Vörösmartynak is, kivergődve a pesszimista és valóságidegen passzív romantika zsákutcájából, s eljutva az aktív romantika, sőt a realizmus ígéretes tájaira. Aztán meg az irodalom s általában a művészetek autonóm jellegéről szólni nem csupán tévedés, hanem egyenesen halálos véték.

Az előző korszakok kritikusait és irodalomtörténészeit pedig, akik ilyen és ehhez hasonló tanokat hirdetnek, egyetlen mozdulattal le kell seperni az asztalról. Erre nézve a verdikt egyértelmű: „A tőkés-földesúri rendszer kritikusai nemzedékei egymásután hordták a hamisítás rétegeit Vörösmarty költészete fölé. Toldy Ferenc császárpárti obskurantizmusa, Gyulai Pál opportunizmusa s a XX. század burzsoá kritikusainak dekadens individualizmusa és sovinizmusa [itt Horváth, Babits, Szerb és Barta a főbűnös] mind a torzítás és a hamisítás egy-egy olyan rétege, amellyel Vörösmarty igazi arcát és jelentőségét homályosították el.” Ha aztán a kötetben található szövegeket, tehát magát a válogatást nézzük, a kép talán még lehangolóbb. Úgyszólván csak a közéleti harcok költőjét kapjuk, a másik Vörösmartytól csupán egy-két kisebb szerelmes vers, népies darab olvasható, de sehol a „tündérvölgyek” és „dél-szigetek”, a határtalanság sejtelmének és titkos vonzásainak költője, sehol a lángképzelődések és romantikus végletjárások művésze.

Nem annyira a szerző és szerkesztő teljes felmentése, hanem a jelenség megértése okán lehetne és talán kellene itt számba venni, hogy minémű riasztások, zsarolások és fojtogatások kényszere alatt cselekszik Gaál Gábor, s mindezt magában miként intézi el, amikor – nyakában a hurokkal – olvasót és hallgatót megtévesztő biztonsággal és hangerővel lép fel ebben a törvénytevő, dialógust nem tűrő szerepben. Én mint olvasó, évekkel előbb nyitottabb szellemű, a másságot tisztelő, a különböző irodalmi tájékozódásokat toleráló szerkesztőként, igazi nagyformátumú ér-

¹ Vörösmarty Mihály: *Válogatott költeményei*. Válogatta, előszóval és jegyzetekkel ellátta Gaál Gábor. Áll. Irod. és Műv. Kiadó. Buk. 1952. 159 l. (Haladó Hagyományok.)

telmiségiként ismertem meg az Utunk első esztendejében (lapjában jelent meg első írásom 1946 nyarán). Ilyen tekintetben filozófiatörténeti kurzusai és szemináriumi, amelyeket 1946–47-ben szorgalmasan látogattam, talán még inkább a szabad dialógus, a szellemi kreativitás műhelyei voltak. Mindezekhez képest igen korán lényeges változás történik, melynek első jeleivel már 1947 nyarán (a sokat emlegetett Toldi-vitára gondolok), hangsúlyos felerősödésével 1948-ban találkozunk. Aligha kétséges, hogy ez a váltás, pontosabban szólva: Gaál irodalomtörténeti, kanonizátori szerepvállalása származó beszűkülésről, riasztó öncsonkításról árulkodik. Még inkább ezt érezzük, ha pályája távolabbi összefüggéseire pillantunk. Mellőzve most a húszas-harmincas évek sokszínű és ellentmondásos termését, hivatkozhatunk az egyetemista Gaálnak felette izgalmas szellemi kalandjára, Vörösmarty egyik rejtélyes alkotását értelmező merész kísérletére.

1952-ben elhibázott írásnak minősítve, a gorkiji ún. „passzív romanticizmus” jelenségeként intézi el (együtt a *Csongor és Tündével* és a *Tündérvölgygel*) Vörösmarty egyik talányos remekét, a *Délsziget* című eposztörredéket. Nem így vélekedett azonban a szóban forgó műről a 23 éves egyetemi hallgató Gaál, Riedl Frigyes és Alexander Bernát diákja, aki az 1913–14-es tanévben mintegy 90 füzetlapnyi elemző dolgozatfélét készít róla. A szövegnek egy nálam lévő hiányos gépirata szerint: szerzőnk „a halhatatlan Vörösmarty *Délszigetét*” részletekbe menően kívánja vizsgálni, jegyzeteit szerény előmunkálatnak tekintve egy majdan elkészítendő dolgozathoz.² Bevezetőben sorra elmarasztalja Toldyt, Erdélyit, Gyulait, Szászt és Beöthy (természetesen ellentétes értelemben, mint majd tenni fogja 1952-ben), akik szerint – állítja az ifjú Gaál – „a költemény töredék volta felszabadítja a magyarázót attól, hogy jelentést kutasson, [hogy] értékelje, vonatkozásba hozza [a művet] Vörösmarty egyéb alkotásaival”. Egyáltalán helyteleníti azt a módszert, „amely mindenekelőtt és legfőképpen tartalmi leírások közlését, a valósághoz kötött tartalom elemzését követeli meg értelmezéseinek [így a tükrözésmélet majdani hirdetője!]. Ez a módszer túlságosan idegenkedik költői műveknek olyan jelentést tulajdonítani, ami tulajdonképpen elsődleges.” És végül az eddigieknél is merészebb tétele az elvi-módszertani bevezetőnek: „Erős érveink vannak ui. amellyel, hogy a költeményt ne tekintsük töredéknek... Nem tudjuk elgondolni, hogy mert valami töredék, ne jelentsen valamit, és hogy mert töredék, ne legyen éppen töredék voltában egész.” Olyan eredeti felismerésekről van szó, amelyek időben a Vörösmarty értelmezésben gyökeresen új eredményeket hozó, merész távlatokat nyitó századunkbeli nagyok írásai előtt kerültek papírra, némiképp az epikus töredékek s általában a „fragment” vizsgálatának újabban beérő eredményeit is megelőlegezve. Gondolok itt Horváth Károly, Német G. Béla és Szörényi László idevágó dolgoza-

² Tíz egynéhány évvel ezelőtt Tóth Sándor barátom, a Gaál hagyaték hűséges gondozója adott át nekem egy dossziét, benne 183 gépelt lap kéziratral. Az abban található *Bécsi füzetek. I–V.* alegység első darabja *Vörösmarty: Délsziget. 1–39.* A kézirat csonka, mert az utolsó (39-es) lapvégződés mondatot és szót vág át. Minthogy a nálam lévő szöveg második, harmadik vagy negyedik gépirati példány lehet, megnézendő az első gépirati példány (jelenleg az EME kéziratárának rendezetlen anyagában), illetve mindenekelőtt a pesti levéltárak valamelyikében őrzött kéziratot. Ennek záró részében az alábbi keltezés olvasható: „914. május 4.” L. Tóth Sándor 1971. 237.

taira, valamint Szajbély Mihály tanulmányára, melyben a *Délsziget* töredék voltát a mű „belső törvényszerűségéből” következőnek mondja,³ ami az egyetemista Gaálnál – mint láthattuk – olyanféleképpen hangzik, hogy a kérdéses mű „*éppen töredék voltában egész*” (kiemelés tőlem: A. Á.).

Mindezek alapján aligha túlzás azt állítani, hogy a 23 éves fiatal Gaál, mint esztéta és eredeti gondolkodó, jócskán fölébe emelkedik az akadémikus Gaálnak, aki a zsdanovi proletkultos doktrínát szajkózza, s legfeljebb egy balsikerű próbálkozása van a költő romantikus művészetének megragadására (gondolok az „öltöztetés” címen futtatott fejtegetésre). Hitem szerint lelke mélyén, csendes óráiban talán ő maga is sejtheti a csődhelyzetet, s alighanem innen van az, hogy miközben az oktrojált doktrína értelmében tanulmányában a *Délsziget*et mellőzi, a hajdani kéziratot gondosan őrizgeti. Isten látja lelkemet, képes vagyok eljátszani a gondolattal, hogy ha Gaált nem dönti le a szívroham, s történetesen túléli a szorongattatás éveit, másokhoz hasonlóan ő is maga mögött hagyja az 1952-es szellemi mélypontot, s talán évek teltevel előveszi azt a gondosan őrizgetett ifjúkori „előmunkálatot”, amely a maga egészében kimerítőbb értelmezést érdemelne.

(Elmozdulás a portréról) Az eddigiekből talán az is következik, hogy némileg túlzónak tartom azt a vélekedést, miszerint Gaál rövid idejű irodalmi diktatorkodása évtizedekre megszabta volna az irodalmi életben dívó dogmatikus torzulásokat. Témánknál maradva állíthatom, hogy a Vörösmarty befogadás kérdésében nincs erről szó. Valójában az 1952-es kötet Vörösmarty képétől való elmozdulás már a következő években megtörtént. Meg mindenekelőtt a magyar szakos tanárképzés tájékán. És itt vallanom kell egy 1952 telén vagy kora tavaszán megesett tanszékülésről, melynek napirendjén Gaál egyetemi kurzusának elemzése szerepel, s melyről Szabédi László írásban rögzített bírálatot terjeszt elő. Az egész anyagról, melynek egyik fő fejezete Vörösmartyt tárgyalta, a bírálat sommásan állapítja meg: „Általában hézagos a jegyzetben az irodalmi jelenségek esztétikai értékelése.” A részletesen elemzett Katona-fejezet kapcsán meg Gaál ellenében a bíráló védelmébe veszi a mű esztétikai értékeire figyelő Gyulait. „Gyulainak tökéletesen igaza volt, mikor hangsúlyozta, hogy a *Bánk bánt* nem politikai sikerei teszik művészi alkotássá [politikai hangsúlyú közönségsikerre gondolva]... Nos, Gaál maga is hajlik arra, hogy a *Bánk bánt* a politikum méreteire redukálja. Ezt határozottan helytelenítjük.”⁴ A két nagy vitájának lehettünk volna tanúi, esetleg részesei, ámde Gaál nem vállalta a dialógust, egy már-már fenyegető, bántóan politikai ízű frázissal térve ki előle.

A fentiekből következően nem kis jelentősége volt annak, hogy 1952 őszén Gaált a tanszék élén épp Szabédi László váltotta fel. Benne egy olyan kivételes

³ A „fragment” kérdésének és Vörösmarty eposztöredékeinek gazdag szakirodalmából csupán a nálunk is hozzáférhető újabb dolgozatokat említem: Horváth Károly 1968.; uő.: *A romantika értékrendszere*. 1997.; Szörényi László 1975.; Németh G. Béla 1987.; Szajbély Mihály 1978.; Zentai Mária 1999.

⁴ A szóban forgó tanszékülés jegyzőkönyvének elkészítésére én kaptam megbízást, s látván hogy a vita elmarad, a gyűlés végén Szabédi kezembe nyomta a 8 gépelt lap terjedelmű szöveget, amely ma is birtokomban van. Az idézett mondatok a gépirat 2. és 8. lapján olvashatók.

adottságú vezetőt, inspirátort ismertünk meg, aki hallatlan fogékonysággal érezte, értette, hogy mi az igazán nagy irodalom, s mindig mellettünk volt segítő tanácsaival, dialógusra kész szellemi partnerségével, a legkisebb kolléga érveire is odafigyelő nyitottságával. Egyik akkoriban kelt nyilatkozatában az író folyvást kioktató, az írónál mindent jobban tudó kritikust és szerkesztőt marasztalja el élesen. Témanak vonatkozásában hadd idézzem parafrázálva egyik beszédes kifakadását: „A múlt írói, költői nem holmi tévelygő gyanúsítottak, az irodalomtörténész pedig nem taláros bíró, aki ítéletet mond a vádlottak fölött, hanem az irodalom értékeire, az esztétikumra fogékony olvasó.”

Az 1952-es nehéz örökség meghaladásában segítségünkre volt továbbá a rangos szakirodalom. S itt el kell mondanom, hogy a hozzáférés egy darabig nem is volt a legtermészetesebb dolog. 1952 nyarán ugyanis, az ideológiai-politikai tisztogatás jegyében, szakfolyóiratainkat és az irodalomtudományi munkák zömét (ez lett volna a „tőkés-földesúri irodalomtudomány” leseprése) lehordták a pincébe, s ősszel félig kiürített könyvszekrények ásítottak reánk, s mi jóformán kirabolt, használhatatlan könyvtárban néztünk egymásra. Csak tova 1953 őszétől, Szabédi jóváhagyásával s a költő könyvtáros Bartalis János segítségével lopva hozogattuk fel a pincéből az oda rekkentett folyóiratokat és szakmunkákat. Ilyenformán a múlt századiak mellett Vörösmartyról már olvashattuk Babitsot, Szerb Antalt, Barta Jánost és másokat.⁵ Különös szerencse folytán jómagamnak már a kiadás évében, 1956-ban sikerült megszereznem Horváth János gyűjteményes kötetét, benne ragyogó Vörösmarty tanulmányával, ami attól kezdve majdhogynem bibliám lett.⁶ És persze az ember odafigyelt az újabb keletű dolgozatokra is, már amelyekhez hozzá lehetett jutni az akkori mostoha viszonyok között. Egyik ilyen tanulmányban meg is sejtettem a Horváth János-féle ihletést, s mikor ezt nálunk időző pesti kollegámnak szóvá tettem, ő ilyesféleképpen válaszolt: Tudod, úgy van ez némelyekkel, hogy a padok felett bírálják Horváthot, s közben pad alatt egy-egy kicsit puskáznak belőle. (Örömmel látom, hogy a *Tanulmányokat* mostanság újra kiadták, ami igen bölcs cselekedet volt.)

Érdekes módon, az 1952-es portrétól való elmozdulásról tanúskodik az első, 1958-ban megjelent román nyelvű Vörösmarty-gyűjtemény is.⁷ A fordító a nagyon tehetséges költőnő, Veronica Porumbacu, aki Vörösmarty mellett főleg József Attilától fordított számos verset, s aki az ötvenes évek derekán fontos dialógust folytatott Szabédi Lászlóval (interjú, levélváltás). Kötete igen rangos környezetben, a „Clasic II. literatur II. universale” sorozatban jelent meg. A protokoll kíváncsi szerint természetesen Gaál akadémikus bevezetője áll a kötet élén, valójában az 1952-es bevezető alaposan meghúzott, felére rövidített változata olvasható itt,

⁵ Babits Mihály: *Az ifjú Vörösmarty. A férfi Vörösmarty*. Nyugat 1911. II. 689–701, 1041–1061.; Szerb Antal: *Vörösmarty tanulmányok*. Minerva 1930. 3–32, 199–227, 303–320.; Barta János: *A romantikus Vörösmarty*. Nyugat 1937. II. 402–414, 1938. I. 45–51.

⁶ Horváth János 1956. 638 l.

⁷ Vörösmarty Mihály: *Opere alese*. În românește de Veronica Porumbacu. Prefață de Gaál Gábor. Teatru de Jánosházy György. Editura de Stat pentru Literatură și Artă. Buc. 1958. (Clasic II. literatur II. universale)

amelyből az értő gondozónak köszönhetően épp a legpenibilisebb részek maradtak el. A válogatás talán még beszédesebb: megtaláljuk benne a Gaálnál mellőzött olyasféle verseket, mint *A szép Ilonka*, *A merengőhöz*, és olvashatjuk a *Csongor és Tünde* első román fordítását, ami megintcsak távolodás a Gaál-féle képlettől. Itt aztán a román olvasó találkozott egy más természetű ajánlással is, Jánosházy Györgynek a mesedramát bemutató írásával. Kedves hozadéka ennek a fordításnak, hogy a kiváló román költőnőt valósággal megbabonázta Vörösmarty – főleg mesedramájának – nyelve, ezen tanult meg magyarul, mert hát – olvassuk vallomásában – „aki két évig dolgozik egy Vörösmarty-kötet tolmácsolásán, sokmindent elsajátít”. Ez persze nem a mai élő nyelv volt, amit rövidesen tapasztalt is a Székelyföldön jártában, midőn kisiskolás beszélőpartnerével, vallja az író: „Megpróbáltam társalogni – Vörösmarty nyelvéni!” Ezt érzékelte is a kislány megjegyzvén, hogy „pont úgy mondja, mint a könyvben”.⁸ És talán azt se hallgassuk el, hogy a mesedráma román fordítása körüli években a mű eredetije is kétszer egymásutánban eljutott a hazai olvasókhoz.⁹

(A diktatúra szorításában) A címben egy Vörösmarty portré környékének bejárását ígértem, s a témát végiggondolva most látom, hogy akár az iskolai tankönyveket veszem szemügyre, akár a költő szövegeinek honi kiadásai után nyomozok, mindkét esetben valóban a jelzett környékről kell elindulnunk. Mint tudvalevő, 1948 tavaszán Gaál inti be az irodalomtörténeti tankönyvek írásának „kampányát”, mégpedig egy meglehetősen harcias, a későbbi Vörösmarty-tanulmány szellemét előlegező expozéval. Meglepő volt számomra, kit utolsó éves hallgatóként vontak be a munkába, hogy a jelenlévő neves szakemberek, Jancsó Elemér, Csehi Gyula, Szabédi László, Nagy Géza s más jeles tanárok, írók és kritikusok közül senkinek sincsenek aggályai az elhangzott zsdanovista tételekkel kapcsolatban. (Személy szerint engem a „felépítmény” s abban a művészet „viszonylagos önállóságáról” szóló, a klasszikusokra visszamenő lukácsi tétel foglalkoztatott, aminek nyomát se találtam Gaál előadásában.) A kérdésben kivált Szabédit szerettem volna hallani, kire a leginkább fölnéztem akkoriban. Ámde igazság szerint ő még „novicius” volt, alig néhány hónapja foglalta el egyetemi katedráját, s mint láthattuk, ő majd csak évek múltával fog vitába szállni a magabiztos, kinyilatkoztató hangon szóló Gaállal. E harcias indítást követően három nekifutásban – 1948–49-ben, 1951–52-ben és 1957–58-ban – próbálják a változó összetételű munkaközösségek tető alá hozni az irodalomtörténeti tankönyveket. A három tervbe vett munka közül a régi irodalmat tárgyaló tankönyv egymásután kétszer is megjelent (1949, 1950), nyomdafestéket látott a XX. századi irodalom kötete is 1949 novemberében, de alig négy nap múltán bevonták és zúzdába küldték. A XIX. századi irodalom kötete viszont, melyet maga Gaál szerkesztett és nagy részben írt is, az első két menetben nyomda közelbe se került.

⁸ Veronica Porumbacu: *Aranyhíd*. Igaz Szó 1959. 10. sz. 640–641.

⁹ Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde*. Szerk., utószó és jegyzet: Vig Károly. Ifjúsági Kiadó. Buk. 1957. (Tanulók Könyvtára); *Csongor és Tünde*. Arckép: Abódi Nagy Béla. Előszó: Jánosházy György. Áll. Irod. és Műv. Kiadó. Buk. 1959.

Mindezekből látni lehetett, hogy a magyar történelem és irodalom emelkedésének nagy százada, mégha Gaál írja is és zsdanovista szellemben a tankönyvet, a sorsintézők szemében mégis a tabuk tabujának számít. Ilyen előzmények után lépünk, két középiskolai tanár kollégával, erre a felette ingoványos területre, s készítsük el 1957–58 telén a XIX. századi szöveggyűjteményt és irodalomtörténeti tankönyvet. Nyár elején hír is érkezik a szöveggyűjtemény nyomdába adásáról, s jelzést várunk magának a tankönyvnek a nyomási munkálatairól. Ehelyett egy szeptemberi napon a mindenható párt központi bizottságánál találjuk magunkat, ahol is a kaland olyas méretű legyalázásunkkal zárul, amely után boldogan lélegzünk fel, hogy mégis elmaradt a „zárkás honorárium”. Bűnünk az volt, hogy az évtized közepének szabadabb fuvallatát komolyan véve, bátran felmutattuk olyan nagyok szakrális szövegeit, mint Kölcsey, Vörösmarty, Széchenyi, Petőfi. Széchenyi esetében a *Hitel* utószavának szállóigévé lett mondata volt a botránykő, Vörösmartynál a *Szózat* és az *Országháza* (benne ilyen sorokkal: „Neve szégyen, neve átok: – Ezzé lett magyar hazátok!”) került a leggyakrabban szóba. Bírálóink szerint mindez sovinizmus és revizionizmus volna, s a „magyar haza” emlgetése, mégha „szégyen és átok” kíséretében is, egyenesen maga az „átkos” hungarocentrizmus. Mikor aztán a kötet nagyszámú más természetű szövegeire hivatkoztunk, az egyik szolgálatos magyar bűneinket a „harcos apolitizmus” minősítéssel tetézte meg.¹⁰ Nyilvánvalóan itt nem egy ilyen és egy amolyan irodalmi kánon szembesüléséről, hanem kultúra és hatalom, esetünkben nemzetiségi kultúra és nacionálkommunista hatalom viszonyáról van szó. A tét pedig a magyar iskolák „tagozatosítása”, a Bolyai Egyetem felszámolása, s ennek okán az emberek megdolgozása, előkészítése a nagy akcióra. Jellemző módon a soron következő tankönyvbírálatot, amelyik időben majdnem egybeesik az ún. „egyesítő” gyűlésekkel, maga az elsőtítkár vezényli, s a szerzők ezúttal már nem kerülnek el a börtönt. A jelek szerint az 1952-es időszaknál is keményebb, durvább vezetési stílust honosítottak meg.

A beijesztésnek, az emberek megpuhításának változatos módjairól többen vallottak, legutóbb magam is beszámoltam a magyar nyelv és irodalom szakot érintő kampányról.¹¹ Ez legfőképpen az Igaz Szó hasábjain zajlott, „az irodalomtörténeti oktatás eszmei tisztaságáért” szólam jegyében, s 1958 őszétől fél éven át minden számban néhány írás áldozott ama „tisztaság” oltárán. Miután két tanszéki kollégám még a tél folyamán sorra került, nekem egyenesen ilyen jellegű elemzésre kellett átadnom egyetemi jegyzetemet, benne Vörösmarty életművét tárgyaló fejezettel. A munkát 50 példányban sokszorosították, hogy minél több avatott bíráló kéz-

¹⁰ Az 1949-ben és 1958-ban zúzdába küldött, ritkaságnak számító két irodalomtörténeti tankönyv, illetve szöveggyűjtemény főbb adatai: *Magyar irodalomtörténet a középiskolák XI. osztálya számára. A XX. század.* Közoktatásügyi Minisztérium. Állami Könyvkiadó. Buk. 1949. 635 l.; *Magyar irodalom. Szöveggyűjtemény a X. osztály számára.* Készült Antal Árpád, Fejér Miklós és Jócsák János válogatása alapján. Az írók arcképét Feszt László rajzolta. A tankönyvet Csehi Gyula dr., Dévay Ilona, Conachi Klára és M. Soó Éva ellenőrizte. Áll. és Ped. Kiadó. Buk. 1958. 404 l.

¹¹ Antal Árpád: *A magyar nyelv és irodalom a Bolyai Egyetemen.* = *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem – 1945–1959.* Megszüntetésének 40. évfordulóján. A Bolyai Egyetem Barátainak Egyesülete, Bolyai Egyetemért Alapítvány. Bp. 1999. 102–129.

be vehesse. Persze még így is, bár nagyobb nyilvánosság elé nem került, a szöveget alapos cenzori vizsgálatnak vetették alá, melynek rendjén a bizalmi ember itt-ott módosításokat eszközölt. Maga a bírálat, minthogy közben az „ereszd meg” periódusba fordultunk át, az addigiakhoz képest meglepően szelídre sikerült. Ami a Vörösmarty-fejezetet illeti, az egyik bíráló néhol Szerb Antal inspirációját vélte felfedezni, a másik kedélyes hangon emlegette a szerző „huncutságát”, amiért a nyílt bírálat helyett, rendszerint akkor említi a költő valamely „korlátját”, amikor már túljutott rajta. Ami a tankönyvírást illeti, az 1958–59-es időszak nagy riogatásait követően, csak jókora késedelemmel jelent meg holmi szöveggyűjtemény, megnevezetlen szerkesztők munkájaként. Végre aztán másfél évtizeddel később, 1973-ban készült el s látott napvilágot egyszerre líceumi tankönyv és szöveggyűjtemény a XIX. század irodalmából, ezúttal már a szerzők megnevezésével. S ezt követően újabb fél évtizedet kellett várni rá, hogy ugyane korszakot tárgyaló egyetemi kurzus kerüljön a diákság kezébe.¹²

(Valótlan állítás – a tények tükrében) Ha azt nézem, hogy fiatal és felnőtt olvasóink milyen Vörösmarty-szövegeket vehettek kezükbe az elmúlt évtizedekben, újra csak ama bizonyos kályhától kell elindulnom. Különböző ezt teszi egyik sűrűn megszólaló tollforgatónk is, ki a millicentenáriumi alkalmából Vörösmartyról értekezik központi lapunkban, s miután irgalmatlanul megbírálja Gaál 1952-es tanulmányát és versválogatását, az alábbi meghökkentő filológiai közlést teszi: „Több mint 40 esztendő telt el e tanulmány megjelenése óta, és mert nálunk azóta sem adták ki Vörösmarty verseit (kiemelés tőlem. A. Á.), ha valakinek megvan, talán ez a kiadás van meg, és az ifjú most ezt lapozza, ha akar ismerkedni Vörösmartyval is.”¹³ Ezek szerint majd félszázadon át kivétel nélkül az 1952-es vetésen legeltünk volna. A szóban forgó sorok olvasatán hogyne kaptam volna fel a fejemet, hisz egész sor hazai kiadású Vörösmarty-kötet látható a polcomon, s közülük hármát éppenséggel magam „követtem el” (1962, 1970, 1983), egyet pedig mindkettőnk hajdani tanára, Jancsó Elemér és felesége (1966). Ám mégis lássuk a tényeket! Megközelítően teljes számbavétel szerint – az iskolai tankönyveket és egyetemi kurzusokat nem számítva – 1952 óta nálunk közel tucatnyi Vörösmarty-kötet jelent meg, mindegyik nagyobb terjedelemben s nagyobb példányszámban a Gaálénál. A *Csongor és Tünde* öt kiadásban fogyott el, versválogatásból öt kötet jelent meg. Tanulóink a *Lear királyt* is Vörösmarty magyarításában olvashatták. És a példányszámok? Ha az 1952-es gyűjtemény 4100 példányban hagyta el a sajtót, a sorra megjelent kötetek összességükben közel 70 000 példányban kínálták Vörösmarty műveit ifjú és felnőtt olvasóknak.

¹² Antal Árpád–Kóczyán László: *Irodalmi szöveggyűjtemény a líceumok II. éve számára*. Buk. 1973.; *Magyar irodalom*. Tankönyv a líceumok II. éve számára. Buk. 1973. Ez a könyvpáros aztán 1978-ig majd minden évben újra megjelent. Ezeket már Gálfalvi Zsolt lektorálta, nemkülönben az alulírott szerkesztésében megjelent egyetemi tankönyvet is: *A magyar irodalom a reformkorban és 1848–49-ben*. Buk. 1979.

¹³ Kovács Ferenc: *Vörösmarty „honfoglalása”*. Romániai Magyar Szó 1996. ápr. 6–7. (Némileg hasonló kérdésben l. tőlem: *Az emlékezet fura ficamairól* c. írást. Szabadság 1999. okt. 15.)

Tehát a kiadványok számát, terjedelmét nézve jócskán túlléptünk az 1952-es szinten. S bizonyára a szellemi árut kínáló bevezetők és kommentárok is igyekeztek lassan továbbmozdulni, ám mint elkövetőnek, erről nekem aligha illik szólnom. Esetleg a kiadványok szövegkínálatáról s azok létrejöttéről mondhatnék el egyet-mást. A hatvanas években például, mintegy dacolva a nacionálkommunizmus elnyomó, szellemnyomorító intézkedéseivel, gazdag válogatás jelenik meg az ifjúságnak szánt sorozatban. S ezt követően a szövegkínálat színvonalja öröndetesen gazdagodni látszik. Így eshetett meg, hogy a már-már vészesre forduló periódusban, 1983-ban kolozsvári kiadónknak sikerült átcsúsztatnia a mögöttünk lévő fél-század leggazdagabb Vörösmarty gyűjteményét, mégpedig ismét csak az ifjúságnak címezve. Ötödfélszáz lap terjedelmű kötet, benne a költő lírájának és kisepikájának majd valamennyi szövege, bő szemelvényanyag a nagyepikából és a teljes *Csongor és Tünde*.¹⁴

Persze mindegyik kötetnek megvolt a maga külön története, s megvoltak az egyes szövegekért folytatott közelharcnak a sikeres vagy kudarcos fordulatai. Gaál füzetecskejében például ott olvasható a *Szózat*, amiért 1958-ban mi szinte-szinte a börtönbe sétáltunk, ám 1962-től kezdve mindhárom gyűjteményemben ismét helyet kaphatott. Viszont ugyanez évben, vagyis 1962-ben hiába próbáltam becsúsztatni a *Hedvig* című legendát, amelyik a „könyvvizsgáló” szemében sejtetően „harcos apolitizmusnak” bizonyult. Hogy aztán 1970-ban és 1983-ban az újabb gyűjteményekben mégis helyet kaphasson a talányos vers, Vörösmarty romantikus szárnyalásának, égít és földit összehétközítő képzeletének remeke, egy sajátos lebegésű költői szólamnak, a fiatal Petőfit is megérintő szerb modorú népiességnak („szerbus manier”) legszebb, iskolateremtő darabja, s amellyel költőnk egyszersmind újra-éleszt egy régi kisepikai műformát, a legendát. Engem gimnazista koromban szólított meg ez a vers, az egyik Alszegey–Brisits–Sík-féle tankönyvben találkoztam vele, s azóta is bennem muzsikálnak öreg tanárom kellemes baritonján felhangzó indító sorai (Nem tudom nem idézni!): „Szóla isten Gábor angyalához: / „Szép cselelédem, fényes Gábor angyal! / Ölts piros két szárnyat vállaidra, / Szegd be nappal, a szép délvilággal, / Arcaidra vedd tavasz derűtét, / Végy mosolygóbb ifjúságot arra: / A kicsinyded földre fogsz leszállni, / S a szerelmes lányok bíbor ajkán / Csókot, áldó égi csókot hagyni; / Aki szép, hogy még szebb csókod által, / S aki boldog, boldogabb lehessen.” Csak azt fájjalom, hogy ez a versremek – egyik szabadtó mesterem, Barta János „csodálatosnak” mondja! – nem kaphatott helyet a válto-

¹⁴ Vörösmarty Mihály: *Válogatott költemények*. Az előszót írta Jancsó Elemér. Válogatta és a függelékkel összeállította Jancsóné Máthé Szabó Magda. Ifjúsági Könyvkiadó. Buk. 1966. (Tanulók Könyvtára). 280 l. – Alulírottak két korábbi gyűjteményét – *Költemények*. Buk. 1962, valamint átdolgozott változatban *Költemények*. Buk. 1970 – követően az ifjúságnak szánt 1983-as kiadványa töltött be afféle tankönyvpótló szerepet: Vörösmarty Mihály: *Gondolatok a könyvtárban. Válogatott költemények. Csongor és Tünde*. Válogatta, az előszót írta és a függelékkel összeállította Antal Árpád. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca 1983. (Tanulók Könyvtára). 453 l. (Így eshetett meg, amit alkalmam volt párszor tapasztalni, hogy a tankönyv mellet, amelyben nem kaphatott helyet a *Szózat*, az iskolapadon ott feküdt a napi uzsonnapénzen megvásárolható kötetke, benne a „veszedelmes” szöveg-gel.)

zás utáni első honi válogatásban, sem a Gyulaitól Szajbélyig oly magasra értékelt utolsó „töredék”, a *Fogytán van a napod* kezdetű. Különbösen alulírottaknak a Vörösmarty életművet értelmező írásai közül alighanem az e kötetben olvasható, *Az ember teljesség költője* címet viselő dolgozata tűnik ma is vállalhatónak, jelenti a legmeggyőzőbb eltávolodását az 1952-es portrétól.¹⁵

Es végül a Vörösmarty-befogadás e dokumentált szemléléséből, mégha csupán jelzésszerű említésre vállakozunk is, nem hiányozhatnak a hívatásos színházak bemutatói sem (mellőzve ezúttal a műkedvelői nekirugaszkodásokat). Nos, a *Csongor és Tünde* 1947 és 1996 között, a temesvári kivételével, mindegyik romániai magyar színházban a közönség elé került, a kolozsvári színház műsorán egyenesen négy bemutatóval találkozunk (1947, 1953, 1984, 1996). A színművészeti főiskoláéval együtt színházainkban a filozofikus mesedráma összesen nyolc bemutatót ért meg, amihez hozzávehetjük kilencediknek *A fátyol titkai* sepsiszentgyörgyi, s tizediknek ugyane darab előkészületben levő kolozsvári bemutatóját. Nem is beszélve a verseiből készült különböző emlékműsorokról, mint például az 1972. évi kolozsvári Vörösmarty-estről.¹⁶

Az ilyesféle bizonyítékok sorát akár folytatni is lehetne, ám a képlet alighanem így is világos. Mindent összevetve és mérlegre téve, volt itt kompromisszum, taktikázás, kivárás, bűjőcskajáték, s ezt lehet ugyan kicsinyelni, ám az is bizonyosnak látszik, hogy ezen az úton az anyanyelvi kultúra folytonossága, túlélése mégiscsak biztosítódott egy nem éppen kicsinyke szakaszon. Aztán a hajdani riogatások és mostani leszólások ellenében, az efféle igyekezetért némelykor az elégtétel se maradt el. 1958-as megverettetésünkön, miközben bírálóink indulattal csapkodták asztalukhoz a bűnjelt, a bezúzásra ítélt tankönyvet, nekünk, szerzőknek és referenseknek nem engedődött meg, hogy azt legalább pillanatra kézbe vehessük. Jó másfél évtized múltán a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár katalógusában gyanús cédulát pillantok meg, nyomban kérőlapot töltök ki, s alig negyedórai várakozás után máris kezembem tartom, először életemben, a bűnös tankönyvet. A magyarázat kézenfekvő: még a drákói letiltás és zúzdába küldés előtt, a váradi nyomda szorgalmasan elküldte a köteles példányt, a könyvtárat meg elfeledték értesíteni az utóbb közbejött intézkedésről. Az igazán szívderítő mégis az volt számomra, hogy a könyvön intenzív használat nyomait észlelhettem. Eszerint diákjaink felfedezték a tiltott árut, s annak könyvtári meglétéről csendben tájékoztatták egymást. Arany János szavai jutottak eszembe, aki az önkényuralom időszakára emlékezve írja: „...a szellemet a legügyesebb kalodarendszer sem képes dugházban tartani, hanem úgy jár vele, mint a gyermek az eltaposni akart napsugárral, hogy midőn talpa alatt hiszi, már ismét feljül ragyog...”¹⁷ Az ilyen kalandok emléke feledteti az egykori „ostoba” tankönyvírókról szóló mai sommás ítéleteket.

¹⁵ Vörösmarty Mihály: *Költemények*. Buk. 1995. (Kriterion Kincses Könyvtár.)

¹⁶ Kántor Lajos–Kötő József 1994.

¹⁷ Arany János: *Költő az legyen, mi népe*. Lírai versek és balladák. Kvár 1972. 335.